

CULTUURHISTORISCHE INVENTARISATIE PROVINCIE NOORD-BRABANT

GEMEENTE OOST- WEST- EN MIDDELBEERS

INHOUD:

1.	Woord vooraf	2
2.	Criteria	3
3.	Werkwijze	6
4.	Historische karakteristiek van Oost- West- en Middelbeers	9
	Landschap	
	Nederzettingen	
	Bebouwing en groenelementen	
5.	Overzicht van straten, gebouwen en groenelementen	14
6.	Literatuurlijst	
7.	Kaart gemeente Oost- West- en Middelbeers (bijlage)	

1. WOORD VOORAF

Dit rapport over Oost- West- en Middelbeers maakt deel uit van de serie cultuurhistorische inventarisaties van Noord-Brabant. Het geeft per gemeente een overzicht van de waardevolle nederzettingen, gebouwen en groenelementen in de steden en dorpen van de provincie.

De snelle en vaak ingrijpende veranderingen in het Brabantse cultuurlandschap hebben de totstandkoming van een dergelijk overzicht urgent gemaakt. Ondanks vervlakking en schaalvergroting bezit elke gemeente een eigen karakter in de bebouwing van de kern of het buitengebied. We doelen daarbij zeker niet alleen op de erkende monumentale gebouwen, maar evenzeer op de boerderijen, woonhuizen, fabrieksgebouwen, bruggen en sluizen, wegkruisen of een ijzeren sierhek en dorpslinde. Ook nieuwere zaken van kort voor en na de tweede wereldoorlog vragen hier en daar de aandacht.

Elementen uit het verleden kunnen als essentieel beschouwd worden voor de verscheidenheid en herkenbaarheid van het heden, en daarmee voor de leefbaarheid in het algemeen.

Na het monumentenjaar 1975 heeft het provinciebestuur besloten om de cultuurhistorische waardevolle bebouwing van de provincie vast te doen leggen. Hiervoor is in 1976 de "Inventarisatiecommissie Brabantse Monumenten" ingesteld. In deze commissie waren onder voorzitterschap van gedeputeerde drs. Y.P.W. van der Werff vertegenwoordigd: de Provinciale Planologische Dienst, de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, de Stichting Het Brabants Landschap, de Provinciale Commissie Noord-Brabant van de Bond Heemschut, de Stichting Menno van Coehoorn, de Stichting Huis en Hoef van Brabant, de Boerderijcommissie van Brabants Heem, de Werkgroep Monumenten en Musea van de Culturele Raad, de Historische sectie van het Provinciaal Genootschap, de Stichting Monumentenwacht, de Kring van Archivarissen, de Stichting tot behoud van Monumenten van Bedrijf en Techniek in het Zuiden des Lands, de Rijksdienst voor de Monumentenzorg en enkele deskundigen à titre personnel. In een later stadium is voorzitterschap overgenomen door gedeputeerde drs. J.M. van der Hart.

In september 1979 is een drietal inventarisatoren aangesteld om een werkmodel te ontwikkelen en veldwerk en rapportage te verrichten. In 1982 is de IBM opgeheven waarna de begeleiding van het project aan de pas benoemde Provinciale Monumenten Commissie is overgedragen. Het rapport dat voor u ligt vertegenwoordigt een momentopname van een steeds voortschrijdend proces van veranderingen in de bebouwde omgeving.

Onderzoek en veldwerk vonden plaats in 1986 en werden verricht door drs. A.J.C. van Leeuwen, drs. N.C.M. Maes en H.Th.M. Ruiter, arch. HBO.

Wijzigingen die zich na deze datum voordeden, konden om organisatorische redenen niet meer in deze uitgave worden verwerkt.

's-Hertogenbosch, maart 1987.

2. CRITERIA

Uit de vele objecten die voor inventarisatie in aanmerking kwamen, moest uiteraard een keus worden gedaan. Dat gebeurde aan de hand van een aantal criteria, die verder in dit hoofdstuk groepsgewijs worden omschreven.

Bij deze criteria wordt het bindend element in veel gevallen gevormd door de "historische karakteristiek" van de nederzetting. Wat wordt daaronder verstaan?

Een nederzetting is, in de hier gebruikte terminologie, een geheel van bebouwing, percelen, wegen en waterlopen, dat in de loop der tijd een meer of minder samenhangende vorm heeft opgeleverd. Het eigen karakter van een nederzetting is het produkt van een - al dan niet geleidelijke - historische ontwikkeling, die in vele gevallen tot op de dag van vandaag valt af te lezen, zowel aan het ruimtelijk patroon als aan de bebouwing zelf. Dat geldt in beginsel net zo goed voor een oud akkerdorp, als voor een moderne nieuwbouwwijk.

Op zeker moment leidt een reeks van ontwikkelingen tot een situatie, waar de nederzetting voor ons gevoel een uitgesproken eigen vormidentiteit bereikt. Dát moment bepaalt de "historische karakteristiek" van de nederzetting, die dus als het ware de optel- en aftreksom is van een reeks structuurbepalende en structuurverstorende ingrepen.

De invloed van dat moment kan zich, meer of minder nadrukkelijk zichtbaar, vaak uitstrekken tot het moment van nu. Zo is voor de landelijke nederzettingen tussen Oirschot en Best de situatie rond het midden van de vorige eeuw nu nog steeds beeldbepalend. Vandaar dat het moment van de historische karakteristiek ook omstreeks dat tijdstip is gekozen. Zowel de middeleeuwse aanleg, als de wijzigingen van na 1850 zijn daarbij als wezenlijke bestanddelen aan te merken.

Een heel ander voorbeeld is de oude vestinggordel van Bergen op Zoom. Daar is een essentieel element in de historische karakteristiek, zoals die rond 1800 bestond, thans niet meer afleesbaar. In die tijd werd de stad sterk gedomineerd door haar uitgebreide vestingswerken. Sinds die echter aan het eind van de vorige eeuw zijn ontmanteld, wordt het huidige beeld bepaald door een parken-, straten- en bebouwingsgordel, die rond 1920 hun uiteindelijke vorm kregen. Daarmee is de historische karakteristiek van ca. 1800 nu dus niet meer relevant voor dit deel van de stad. Die van rond 1920 echter des te meer.

Tegen de achtergrond van deze historische karakteristiek zijn alle objecten afzonderlijk getoetst aan de volgende criteria:

• Architectonische en kunsthistorische criteria

- het object is een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant, of van het werk van een bekend architect, stedenbouwkundige of kunstenaar
- het object is gaaf qua stijl en detaillering

- het object vertegenwoordigt een unieke (bouw) techniek, (bouw)-type of is typerend voor de ontwikkeling van de industriële techniek
- het object heeft esthetische waarde op grond van de vorm en detaillering van exterieur en/of interieur.

● Planologische, landschappelijke en stedenbouwkundige criteria

- het object vormt samen met bijgebouwen, kleine artefacten en erfbeplanting of tuinaanleg een karakteristiek geheel
- het object maakt deel uit van een groter historisch geheel of complex
- het object sluit, met name in historisch en geomorfologisch opzicht, aan bij het landschap
- het object maakt deel uit van een gebied met een grote continuïteit, waardoor het historisch patroon van verkaveling, wegen en waterlopen goed geconserveerd is gebleven
- het object vormt een onderdeel van een historische stedenbouwkundige structuur of een historisch nederzettingstype
- het object is karakteristiek voor stad, dorp of streek.

● Sociaal- en cultuurhistorische criteria

- aan het object zijn historische herinneringen verbonden in de ruimste zin van het woord
- het object vertegenwoordigt een aspect van de sociale of economische geschiedenis
- het object is representatief voor een bepaalde fase in de ontwikkeling van dorp, stad of streek.

Afhankelijk van de situatie en de aard van het object, was het ene criterium bij de selectie meer bepalend dan het andere.

Zo kan men zich voorstellen dat bij een eenvoudig voorbeeld van landelijke bouwkunst criteria als type, bouwtechniek, samenhang met de directe of wijdere omgeving, historische verkaveling en patroon van wegen en waterlopen, meer gewicht in de schaal verpen, dan bij een kerkgebouw. Daar zullen eerder stijl, gaafheid van details, esthetische kwaliteiten en geschiedkundige aanknopingspunten de doorslag geven. Bij monumenten van jongere datum zijn op hun beurt bouwtype, techniek, vormgeving, architect en sociaal-historische betekenis weer het meest van belang.

De samenhang met de omgeving heeft bij de beoordeling een grote - zo niet dominerende - rol gespeeld. Objecten als daglonershuizen, weverswoningen, smidsen e.d., ontleen vooral daaraan vaak hun bijzondere waarde. Een op zich interessant object, dat als laatste getuige de herinnering oproept aan een overigens verder geheel verstoorde situatie, scoort doorgaans minder hoog, dan een object dat deel uitmaakt van een karakteristieke, betrekkelijk ongerept gebleven omgeving. Daarentegen zal een in detail aangetaste reeks gebouwen, die een onderdeel vormt van een qua maat en schaal nog goed bewaarde en interessante structuur, op grond daarvan in deze inventarisatie juist worden meegenomen. Ten slotte heeft, zoals men begrijpen zal, ook de zeldzaamheidswaarde van een object of nederzettingstype bij de afwegingen meegespeeld.

Onnodig te zeggen dat genoemde criteria niet alleen van belang zijn in het kader van deze inventarisatie. Zij spelen een cruciale rol bij het concrete monumentenbeleid van de provincie Noord-Brabant: bij het bepalen van de prioriteiten voor het behoud* van cultuurhistorisch waardevolle objecten en het ontwikkelen van het daarvoor meest geeigende instrumentarium.

* Naast genoemde criteria zullen in de praktijk ook andere factoren (bouwkundige staat, mogelijkheden tot functiewaardering, beschikbare middelen e.d.) het eventuele behoud van cultuurhistorisch waardevolle objecten bepalen.

3. WERKWIJZE

Bij het in kaart brengen en beschrijven van de verschillende cultuur-historisch waardevolle objecten, met het doel een overzicht te geven van wat in de provincie op dit gebied bewaard is gebleven, werden de samen-stellers met een aantal beperkingen geconfronteerd.

Om te beginnen was het met de beschikbare mankracht en financiële mid-delen, gelet ook op het tijdsbestek waarbinnen de werkzaamheden moesten worden afgerond, nauwelijks mogelijk uitvoerig bronnenonderzoek te verrichten naar de geschiedenis van een bepaald gebied. Men was voor-namelijk aangewezen op de beschikbare informatie, die doorgaans schaars aanwezig en bovendien niet altijd even betrouwbaar bleek.

Daarnaast waren er ook problemen van meer praktische aard. Zo leende, vooral in dicht bebouwde kommen, de situatie er zich niet altijd voor om bijvoorbeeld alle gevels van een gebouw nauwgezet te bestuderen. Voor interieurs gold dit in nog sterkere mate; deze konden slechts bij hoge uitzondering worden bezichtigd.

In verband daarmee kan het hier gepresenteerde materiaal slechts een indruk geven - zij het dan ook een redelijk verantwoorde - van de in de gebouwde omgeving aanwezige waarden, die voorwerp van monumentenzorg kunnen zijn en die bij planologische beslissingen in de beschouwing moeten worden betrokken.

Bij het bestuderen en beschrijven van de objecten is, zoals al aange-stipt, de samenhang met de directe omgeving en met de nederzetting als geheel voortdurend goed in het oog gehouden. Een object kan, als deel én als exponent van een groter geheel, immers niet adequaat worden be-schreven, als dit totaalbeeld bij de onderzoeker ontbreekt.

Belangrijke aanknopingspunten voor dit totaalbeeld vormen onder meer de specifieke kenmerken van de omgeving (hoogteligging, reliëf, perceels-vorm, bodemgebruik e.d.), die een rol hebben gespeeld met betrekking tot de plaats en aard van de nederzetting. Zo is er een hemelsbreed verschil tussen het landbouwgebied in de polders van Noordwest-Brabant en, om wat te noemen, een Kempens akkerdorp. In het eerste geval domineert het open, vlakke land, met zijn grote, verspreid gelegen boerehoeven; in het tweede geval hebben we te maken met een veel kleinschaliger akkerstruc-tuur met een lint van boerderijen, gelegen op de oeverwallen van beken. Behalve het onderkennen van verschillen in "decor", is ook het bepalen van de invloed daarop van historische en sociaal-economische factoren - als conjunctuur, machtspatronen, bestaansmiddelen, verkeersbindingen enz. - van groot belang voor het invullen van dat totaalbeeld. Een goed voorbeeld daarvan is Vught, dat zijn vorm met Markt en stationsbuurt kreeg onder invloed van de oude hoofdwegen tussen Eindhoven, Den Bosch en Tilburg, alsmede de latere spoorlijn.

En ten slotte kan ook literatuur over een gebied en de daarbinnen gelegen nederzettingen een - zij het vaak globaal- beeld geven van de dominanten die bij de ontwikkeling daarvan een rol hebben gespeeld.

Al dit materiaal te zamen vormt als het ware een soort "onderlegger", die in meerdere of mindere mate houvast biedt bij het verwerven van inzicht in hetgeen als karakteristiek mag worden aangemerkt.

In dit verband zijn ook oude kaarten van belang, vooral de sinds ca. 1830 gepubliceerde topografische kaarten 1:25.000 en 1:50.000. Deze zijn namelijk direct vergelijkbaar met de huidige stafkaarten van dezelfde schaal en geven daardoor een goed beeld van het veranderingsproces dat zowel nederzettingen als landschap in de loop der tijd hebben ondergaan. Overigens is het patroon dat uit het bestuderen en vergelijken van deze kaarten naar voren kwam, steeds ter plekke aangevuld met eigen waarnemingen met betrekking tot stratenpatroon, bebouwing en beplanting.

In hoeverre is, ondanks de hier gekozen opzet, waarbij een aantal concrete criteria als uitgangspunten dienen, toch niet het gevaar aanwezig dat er bepaalde subjectieve elementen in de beoordeling sluipen? Degene die de inventarisatie uitvoert, maakt uit wat hij wel en niet documenteert. Hij wordt daarbij geleid door zijn kennis van de historische karakteristiek van de nederzetting. Welke elementen bepalen het eigen -specifieke- karakter daarvan? Is dit "eigene" nog afleesbaar aan bebouwing of omgeving, en in hoeverre is het door veranderingen verstoord?

Het zal duidelijk zijn dat alleen al dit deel van het afwegingsproces niet geheel objectief kán zijn. Het wordt immers niet alleen bepaald door de doelstelling van het onderzoek, maar ook de persoon van de inventarisator en de tijd waarvan hij het product is. Tegelijkertijd echter mag men erop vertrouwen dat de systematiek en de criteria die aan dit onderzoek ten grondslag liggen, een zekere garantie bieden dat persoonlijke voorkeuren bij de beoordeling uiteindelijk nergens de boventoon voeren.

In hoofdstuk 4 wordt ingegaan op het verband tussen de ruimtelijke vorm van de nederzetting en de geomorfologische en landschappelijke context waarin zij geplaatst moet worden. Aansluitend volgt een schets van de karakteristieke bebouwingstypen en groenelementen.

In het daarop volgende hoofdstuk worden de verschillende objecten alfabetisch per straat behandeld. Straten die zich onderscheiden door een duidelijke samenhang van de daarin gelegen objecten, worden in voorkomende gevallen bovendien afzonderlijk beschreven. Per object worden vermeld: huisnummer, algemene typering, geschatte bouwdatum, exacte bouwdatum*. (b.v. blijkens muurankers, jaarsteen, literatuurvermelding), data van belangrijke wijzigingen, de aanwezigheid van eventuele artefacten, zoals stootstenen, hekpalen e.d., bijgebouwen (met vermelding van eventueel afwijkende datering), groenelementen (waarbij oudere bomen met opgave stamomtrek), eventuele opmerkingen over details of bijzondere onderdelen**.

Iedere inventarisatie bevat bovendien één of meer kaarten van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (bij dichtere bebouwing ook uitsneden met schaal ca. 1:5.000). Daarop zijn de volgende zaken aangegeven:

- geïnventariseerde objecten met cultuurhistorische betekenis (zwarte stip)
- beschermde monumenten (zwarte stip met cirkel)
- straatnamen en huisnummers

- gemeentegrenzen
- dijken, waterlopen en steilranden
- oude wegenpatronen en oude akkerbodems met een humusdikte van minimaal 50 cm (globaal aangegeven).

Beschermde stads- en dorpsgezichten, alsook landgoederen, zijn eveneens aangegeven. Groepen gebouwen die een karakteristiek geheel vormen of die deel uitmaken van een interessant nederzettingstype, zijn omljnd.

* In tegenstelling tot de geschatte bouwdatum is de exacte bouwdatum in de tekst steeds onderstreept aangegeven.

** Voor zover het rijksmonumenten betreft, zijn de beschrijvingen ontleend aan de officiële monumentenlijst, zo nodig onderzijds aangevuld (aangegeven met N.B.).

4. HISTORISCHE KARAKTERISTIEK VAN OOST- WEST- EN MIDDELBEERS

Landschap

De gemeente bestaat uit de kerkdorpen Middelbeers en Oostelbeers en het gehucht Westelbeers, terwijl ten noorden het landgoed De Baest ligt. De gemeentegrens verloopt deels recht door voormalige heide- en bosgebieden en volgt hier en daar meanderende waterlopen. De westgrens met Diessen loopt kaarsrecht, evenals de noordoostgrens met Oirschot, die voor een deel de Beerzeloop volgt. De grens met Vessem, Hoogeloon en Bladel in het zuidoosten is wat onregelmatiger doordat ze gedeeltelijk de Grote en Kleine Beerze volgt.

De gemeente wordt doorsneden door een tweetal waterlopen, die ongeveer van noord naar zuid lopen. De Grote Beerze is deels omgeleid en gekanaliseerd, met behoud van de oude meanderende loop, de Kleine Beerze is genormaliseerd. Het Wilhelmina-kanaal loopt ten noorden van De Baest in oost-west-richting.

Het grondgebied van de Beerzen ligt tussen 23 meter boven N.A.P. ter hoogte van de Landschotse en Westelbeerse Heide en 14,5 meter in het uiterste noorden. Oostelbeers ligt ongeveer op 18,5 meter. Middelbeers op 18 en Westelbeers op 21 meter. De Waterlopen lopen van 21 meter in het zuiden tot 13,5 meter in het noorden. De bodem bestaat hoofdzakelijk uit zand, hier en daar iets leemhoudend. Dit zand is tijdens en na de laatste ijstijd, ca. 10.000 jaar geleden door wind en water afgezet. In de beekdalen treffen we hier en daar veen aan. Langs de beken zijn oeverwallen afgezet. Deze waterlopen hebben, deels als smeltwater, dalen in het zand uitgesleten.

In grote lijnen onderscheiden we in de gemeente dan ook de voor de akkerdorpen op de zandgronden karakteristieke landschapseenheden:

- a. De beekdalen van de Grote en Kleine Beerze, die gedeeltelijk genormaliseerd en omgeleid zijn, waarbij de oude loop grotendeels is behouden. Hier bevinden zich de lage beemden, welke vroeger vooral als hooiland werden gebruikt. Verspreid liggen er nog broekbosjes. Ten noorden van Middelbeers, bij de samenkomst van Grote en Kleine Beerze liggen zg. oude graslandbodems. Deze bodems hebben een dikke humuslaag en duiden op eeuwenlange bewerking.
- b. De bebouwde kommen der kerkdorpen en buurtschappen met bebouwing en erven.
- c. De akkerbodems rondom de kernen, die nu ten dele met woningen zijn bebouwd. Hier zijn de bekend "bolle" akkers ontstaan door eeuwenlange bemesting vanuit de potstal. Vooral rondom de oude kerktoren te Oostelbeers en rond Middelbeers is een dergelijke situatie bewaard gebleven. Kleinere complexen liggen bij de Baest, St. Sebastiaanshoek, Voorste Heistraat en Westelbeers. Rondom de akkers van middeleeuwse oorsprong liggen diverse oude percelen uit latere perioden.
- d. De voormalige heidegebieden zijn in de jaren dertig ontgonnen ten behoeve van naaldhoutopstanden en landbouwgronden. Alleen de Landschotse Heide ten zuiden van Middelbeers met vennen, is nog grotendeels bewaard gebleven.
- e. Het landgoed De Baest met oude akkers en houtopstanden, dat al vroeg moet zijn ontgonnen en beplant.

Met name de gehuchten en kerkdorpen Westelbeers en Oostelbeers tonen in hun landschappelijke situatie nog steeds in grote lijnen hun ontstaansgeschiedenis uit agrarische vestigingen nabij waterlopen. Wel is vanwege ruilverkaveling en beekvergravingen veel van de oude verkaveling verloren gegaan. De relatie met de akkers is hier nog duidelijk herkenbaar. In Middelbeers is deze verloren gegaan door na-oorlogse bebouwing van de akkers met woningen.

Nederzettingen

Middelbeers heeft een langgerekte lintbebouwing met aan de Doornboomstraat een langwerpige driehoekige pleinvorm, de vroegere plaats van het raadhuis. Rondom de kern liggen grote oude akkerbodemcomplexen. De oorspronkelijke hoofdzakelijk agrarische kern ligt op een oeverwal tussen de Grote en Kleine Beerze. Ten zuidwesten van het dorpsplein bevindt zich de laatmiddeleeuwse parochiekerk. De bebouwing van de belangrijkste straten in de oude kern, de Doornboomstraat, de Willibrordstraat en de Hoogdijk heeft nog de oude schaal bewaard met hoofdzakelijk eenlaags woonhuizen en een enkele boerderij.

Huijgevoort is structureel gaaf gebleven en bezit slechts een enkele oudere boerderij.

Westelbeers is ontstaan als een middeleeuwse bosontginning nabij de Kleine Beerze. Vooral ten noorden, aansluitend op St. Sebastiaanshoek, en ten zuiden liggen oude akkerbodems. Nabij de Spreeuwelsedijk bevindt zich een onbebouwde driehoek. Aan de waterloop ligt de 17e eeuwse kapel. Enkele boerderijen behielden ondanks vernieuwingen, de oude maat en schaal.

Oostelbeers, aan de Kleine Beerze, ligt ten oosten van de oude middeleeuwse parochiekerk. Het is niet duidelijk of hier van oudsher een nederzetting heeft gelegen, of dat de kerk eenzaam in de akkers lag, centraal ten opzichte van omliggende buurtschappen. De huidige lintbebouwde nederzetting is in de late 19e eeuw uitgegroeid tot een kerkdorp, rondom de meerdere malen vervangen vroegere schuurkerk. Het Hoogeind met Hillestraat en Driehoek is een gave landelijke nederzetting met een boerderij met beplant driehoekig plein. De relatie met de akkergronden is hier goed herkenbaar. Neereind en Langereyt zijn minder goed bewaard gebleven. De Baest aan de Grote Beerze heeft oude akker- en graslandbodems en is een gaaf voorbeeld van een klein kasteelgehucht. De buurtschap aan de Voorste Heistraat kan ook nog middeleeuws van oorsprong zijn.

BEBOUWING EN GROENELEMENTEN

Bebouwing en groenelementen

Boerderijen

In de gemeente komen veel boerderijen voor van het langgeveltype. Zij hebben woonhuis en bedrijfsruimten aaneengeschakeld onder het lange zadeldak. Dergelijke boerderijen liggen in het algemeen evenwijdig aan de weg, met ver-springingen die het straatbeeld een schilderachtig karakter geven. Veel boerderijen zijn na ca. 1960 tot woonboerderij verbouwd, waarbij enkele ver-bouwingen met enige smaak zijn geschied. Meestal gaan echter belangrijke historische waarden verloren, vooral in het inwendige.

De meeste langgevels zullen wel uit de 19e eeuw dateren, hoewel sommige onder-delen, bijvoorbeeld het gebint ouder kunnen zijn. Voldijnseweg 18 met de karak-teristieke roederamen met vast kalf en het kloosterkozijntje in de opkamer, kan nog 18e eeuws zijn. Erbij ligt een eveneens gerestaureerd bijgebouw.

Voldijnseweg 2 is 1811 gedateerd en sterk verbouwd. Het karschop is bijzonder door de met hout gepende vorstzoden, die zeer zeldzaam zijn geworden. De boer-derijen op De Baest, aan de J. v.d. Mortellaan, zijn ten dele misschien ook nog 18e eeuws, maar ingrijpend gerestaureerd. No. 5 heeft bolkozijntjes met luiken en een grote schuur, no. 2 heeft nog kruiskozijnen.

In het centrum van Oostelbeers, aan de Kerkstraat vinden we nog een fraaie boerderijgroep. No. 7 heeft het jaartal 1820 in de korte gevel en is gerestau-reerd. No. 3 dateert uit 1840 en heeft een naar de korte gevel verplaatste ingang. No. 5 sluit hierop aan en is wat gewijzigd. De totale groep heeft een grote waarde in het dorpsbeeld. De woonboerderij Straatsedijk 7 uit 1848 is sterk gerestaureerd, evenals de boerderij Neereindseweg 24.

Ook enkele boerderijen die na ca. 1850 tot stand zijn gekomen, vertonen nog steeds traditionele vormen in dak, ramen en bovenlichten. Goede voorbeelden zijn Driehoek 3, Esperenweg 3 en Langereyt 6. Driehoek 21 is zeer fraai gelegen met een driehoekig pleinachtig voorerf met boombeplanting. In de zijgevel treffen we nog een wat ouder roederaam aan. Er is een bakhuis en een schop op het erf. Esperenweg 4 is kort na de bouw waarschijnlijk al tot dubbel woonhuis met schuur verbouwd.

Het traditionele langgeveltype wordt ook rond 1900 nog steeds gebouwd. De gebinten en wolfsdaken maken dan echter plaats voor balkdragende muren en pannen zadeldaken. Voorbeeld is J. van de Mortellaan 4. Putstraat 4 kan iets ouder zijn en heeft opvallende L-vormige schuren met boogdeuren.

Om meer ruimte te winnen worden rond 1910-20 mansardedaken toegepast, bijvoor-beeld bij Huygevoort 4. Andere voorbeelden met zadeldaken en brede kruisramen zijn Driehoek 1 en Huygevoort 2. De laatste boerderij heeft nog een ongewijzigde Hollandse of grupstal. Dit staltype, hygiënischer dan de potstal, werd aarzelend ingevoerd vanaf ca. 1920-30. De vormgeving van de boerderijen veranderde echter niet. Na 1945 worden als gevolg van oorlogsschade boerderijen in traditionele, streekgebonden vormen herbouwd. Goede voorbeelden van dit "wederopbouwtype" zijn de kortgevels Heiakkerweg 1 en Voldijnseweg 20 en de langgevel Vestdijk 49. De Pels Rijckenhoeve wijkt af van dergelijke traditionele typen: dit gebouw aan de Langereyt 16 werd in 1933 gebouwd met een zeer hoge, forse bergschuur en een lager woonhuis, met over een deel van het huis een halve verdieping. Prins Bernhardweg 1, evenals de vorige hoeve in een modern ontginningsgebied gebouwd heeft zelfs een losstaand woonhuis en een forse schuur. Hier is het streekttype volledig verlaten.

Woonhuizen

Als in de meeste landelijke nederzettingen zijn woonhuizen in Middelbeers getalsmatig sterk in de minderheid. Het oudste, gaaf bewaarde pand is het huis met kleine bedrijfsruimte aan de Doornboomstraat 15. In de zijgevel vinden we het jaartal 1751 in verglaasde steen. Ook de entourage van dit mooie pand is nog aanwezig, met het voortuintje, de linden en de beukehaag. Op de Baest treffen we het grote, eenlaags landhuis aan, dat 18e eeuws is en een mooie omlijste hoofdingang heeft. Nabij dit huis staan enkele bijgebouwen uit de vorige eeuw terwijl het dienstwoninkje no. 7 nog 18e of begin 19e eeuws kan zijn met het hoge schilddak en de roederamen.

Uit de 19e eeuw dateren Schoolstraat 2, de verbouwde onderwijzerswoning, Kerkstraat 4 een huis met bedrijfsruimte de vroegere molenaarswoning en ten slotte het huis met bedrijfsruimte Willibrordstraat 23, dat een verbouwde boerderij kan zijn.

Aan het eind van de 19e eeuw wordt een reeks arbeiderswoningen gebouwd met traditionele vormen in zadeldaken, zesruitsschijfframen, kelders en opkamers en meestal een aangebouwde werkruimte. Voorbeelden zijn Vestdijk 3 en Hoogdijk 13. Ook na 1900 worden dergelijke huizen gebouwd, zonder werkruimte en soms met mansardedak. Voorbeelden zijn Doornboomstraat 12-14, sterk gerestaureerd, Hoogdijk 24 en Kerkstraat 18.

Andreasstraat 8 is goed gedetailleerd met de getoogde schuiframen en geschulpte windveren.

De stijlvormen van de Amsterdamse school worden in verstrakte vorm aangetroffen bij enkele villa-achtige woonhuizen die rond 1920-30 gebouwd zijn. Voorbeelden zijn Hertog Janstraat 14 en Hoogdijk 21. Het café Willibrordstraat 12 is uit dezelfde tijd, maar toont eenvoudiger vormen.

Kort voor en na de wereldoorlog worden enkele traditionele huizen gebouwd met zadeldaken en soms kleine roederamen. Hoogdijk 2 en 35 laten dergelijke vormen zien, evenals het café Doornboomstraat 7 en de dubbele volkswoningen aan de Neereindsesteeg. Interessant is de op een ruim erf gelegen traditionalistische landarbeiderswoning Steenfortseweg 2, een zeldzaam voorbeeld van het streven naar woningtypen, aangepast aan de eisen van het platteland, zowel in bouwstijl als in indeling.

Kerkelijke gebouwen

Elk der buurtschappen heeft haar eigen kerkgebouw of kapel, met in de nabije omgeving vaak een pastorie en kerkhof.

Oostelbeers heeft maar liefst drie opeenvolgende kerkelijke gebouwen. Vrij in het veld ligt in een markant bosje van eiken en linden de oude toren, bij recent herstel afgedekt met een laag tentdak. Dit later verhoogde bouwwerk mengt romaans aandoende met gotische vormen. Van de 19-eeuwse ietwat klassicistische kerk van architect Boots resteert nu alleen nog de toren aan de Kerkstraat die door C. Franssen in 1893 werd toegevoegd. Hij vertoont variaties op laatgotische siermotieven. Achter deze toren ligt een aardig kerkhof met een kerkhofkapel met cavaleriegroep en engelen op de toegangspoort.

Aan de overzijde van de straat ligt de in oorsprong 18e eeuwse pastorie met aan de achterzijde nog kleine roederamen. Naast dit omgrachte gebouw staat de traditionalistische nieuwe kerk uit 1933-34, door de Eindhovense architect M. van Beek.

Aan de Schoolstraat een Heilig Hartmonument.

Middelbeers heeft een tweetal kerken. De gotische kerk is na een lange periode van verval gerestaureerd en wordt wel een schoolvoorbeeld van kempense dorpsgotiek genoemd. Het bouwwerkje heeft afgewogen verhoudingen en ligt op een onmuurd kerkhof met enige neogotische kruisen en monumenten.

Iets verderop ligt de midden 19e eeuwse dorpspastorie, in hoofdopzet vergelijkbaar met de oudere pastorie in Oostelbeers. Het bouwwerk aan de Willibrordstraat heeft een lichte klassicistische inslag met het sobere fronton. De kerk Willibrordstraat 16 van de architect L. Kooken vertoont enige kempense inspiratie maar is verder een eenvoudige, gotiserende kruiskerk met enig baksteenornament.

Op landgoed de Baest bevindt zich een eenvoudige kapel voor de H. Theresia uit ca. 1950, die in haar detaillering aan de landelijke context is aangepast.

In Westelbeers bevindt zich aan de Spreeuwelsedijk een sterk gerestaureerde kapel met het jaartal 1637, die in de vorige eeuw en rond 1937 geheel herbouwd is.

Openbare gebouwen

Het raadhuis is een eenvoudig, iets gewijzigd laat-19e eeuws herenhuis, Doornboomstraat 22.

Kuikeindseweg 2 is het sterk verbouwde schoolgebouw uit ca. 1910.

Willibrordstraat 14 is de opvolger van deze school, in art deco-trant, intussen deels gewijzigd.

Industriële gebouwen

Doornboomstraat 5 is het restant van een oude brouwerij, waar ook enige tijd een schuurkerk schijnt te zijn geweest.

Aan de Groenewoudseweg en de Kattenbergseweg bevinden zich twee ophaalbruggen uit ca. 1950, uitgevoerd in ijzeren profielen.

Aan Hertog Janstraat 7 bevindt zich de romp van een korenmolen.

Groenelementen

Vele boerderijen in de gemeente bezitten nog de authentieke erfbeplanting van linden, hagen en fruitbomen. Lindebomen staan onder meer bij Doornboomstraat 15, Schepersweg 1, Straatsedijk 2 en Voldijnseweg 18. Bij Vestdijk 49 staat een solitaire, oude snoeilinde. Rondom de oude toren in Oostelbeers ligt een fraaie groep linden en eiken. Driehoek 21 heeft een fraaie beplanting op het driehoekige pleintje. Ook bij de kapel aan de Spreeuwelsedijk bevindt zich een beplanting met onder meer linden.

Het landgoed De Baest heeft een oude beplanting in de eiken- en beukenlanen, terwijl rondom het huis een recente historiserende tuinbeplanting is aangelegd. Veel wegen in de gemeente hebben een laanbeplanting van linden en eiken.